

Tózsér János

Az igazság pillanata. Esszé a filozófiai vélekedéseink etikájáról

MTA doktori értekezés

Tézisek

2021.

I. Tudománytörténeti előzmények és az értekezés fő célkitűzése

Három nyugtalanító kihívással kell szembenéznünk, amennyiben rendelkezünk filozófiai érvekkel alátámasztott szubsztantív filozófiai nézetekkel.

(1) Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai nézeteink igazságában és vállalhatunk-e episztemikus felelősséget filozófiai vélekedéseink igazságáért annak tudatában, hogy vannak olyan filozófusok, akiket magunkkal episztemikusan egyenrangúnak ismerünk el, és e filozófusok nem osztják a vélekedéseinket, velünk ellentétes nézeteket vallanak? E kérdés azért nyugtalanító, mert a tény, hogy velünk episztemikus egyenrangú filozófusok nem osztják a filozófiai vélekedéseinket, ugyanolyan erős evidenciának tűnhet amellet, hogy a filozófiai vélekedéseink hamisak, mint amilyen erős evidenciák alapján eredetileg elköteleztük magunkat azok igazsága mellett.

(2) Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai nézeteink igazságában és vállalhatunk-e episztemikus felelősséget filozófiai vélekedéseink igazságáért annak tudatában, hogy jó okunk van azt gondolni, hogy a filozófiai vélekedéseinket olyan tényezők alakítják ki és határozzák meg (neveltetésünk, szocializációnk, személyes jellemvonásaink, episztemikus karakterünk stb.), melyeket nem kontrollálunk és melyeknek semmi köze ahhoz, hogy igazak-e, vagy hamisak a filozófiai vélekedéseink? E kérdés azért nyugtalanító, mert ha a filozófiai vélekedéseinket valóban efféle tényezők határozzák meg (például: azért hisszük, hogy p igaz, mert arra vágyunk, hogy p igaz legyen, vagy azért hisszük, hogy p igaz, mert úgy szocializálódtunk, hogy p -t igaznak tekintjük), akkor a filozófiai vélekedéseink irracionálisak.

(3) Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai nézeteink igazságában és vállalhatunk-e episztemikus felelősséget filozófiai vélekedéseink igazságáért annak tudatában, hogy a filozófia, mint episztemikus vállalkozás kudarcot vallott — a filozófusok képtelenek voltak megoldani a filozófiai problémákat és képtelenek voltak kényszerítően igazolt szubsztantív filozófiai igazságokkal előállni? E kérdés azért nyugtalanító, mert kézenfekvőnek tűnik azt gondolni, hogy a filozófia episztemikus sikertelenségének az a legjobb magyarázata, hogy a filozófia igazságkereső és igazoló eszközei alkalmatlanok szubsztantív filozófiai igazságok kiderítésére — márpedig ha így van, akkor a szubsztantív filozófiai vélekedéseink nem megfelelően igazoltak, és ennél fogva nem tarthatunk ki mellettük racionálisan.

E kérdésekben (vagy kihívásokban) az a közös, hogy egyik sem a filozófiai vélekedéseink tartalmát érinti — nem az általunk képviselt filozófiai álláspontok speciális belső nehézségeire mutatnak rá. Nem is arról szólnak és nem is azt vonják kétségbe, hogy ne jártunk volna el maximálisan körültekintően annak érdekében, hogy igaz és ne hamis vélekedésekkel rendelkezünk. Vagyis, e kihívások mindegyike azon „*túl*” merül fel, hogy minden tőlünk telhetőt megtettünk azért, hogy filozófiai nézeteinket a legerősebb és az ellenvetésekkel szemben legellenállóbb formájában képviseljük.

Mégsem legyintheztünk rájuk. Nem volna helyes azt mondanunk: „mivel minden tőlünk telhetőt megtettünk, ezért ezekkel az aggályokkal nem kell foglalkoznunk — nyugodtan mellőzhetjük őket.” Egyszóval, e *további* (meta-szintű) kihívásokkal episztemikus és egyben morális kötelességünk szembenézni — függetlenül attól, hogy milyen filozófiai vélekedésekkel rendelkezünk és azokat milyen jó filozófiai érvekkel támasztottuk alá.

A filozófiai vélekedéseink etikájáról szóló kortárs diskurzus szereplői jellemzően az (1) kérdéssel foglalkoznak. Két tábor áll szemben egymással. A konciliacionizmus hívei szerint (például: Christensen, Elga, Feldman) fel kell függesztenünk a p igazságába vetett hitünket, vagy legalábbis át kell értékelnünk p igazságába vetett hitünk episztemikus státusát, ha velünk episztemikusan egyenrangúnak tekintett filozófusok úgy gondolják, hogy p hamis. Ezzel szemben a *steadfast*-nézet hívei szerint (például: Huemer, Wedgwood, Schafer) kitarthatunk p igazsága mellett, mondván (például) azt: az a tény, hogy más filozófusok nem értenek egyet velünk p igazságát illetően (még ha azokat önmagunkkal episztemikusan egyenrangúnak is ismerjük el), nem nyom annyit a latba, mint az az evidencia (vagy evidenciahalmaz), mely miatt eredetileg elköteleztük magunkat p igazság mellett — az eredeti evidenciának (vagy evidenciahalmaznak) nagyobb episztemikus súlya van, mint annak, hogy mit hisznek a vitapartnereink.

A kortárs diskurzustól eltérően, értekezésem fókuszában a (3) kérdés áll. Egyrészt azért, mert szerintem nem az (1) és nem a (2), hanem a (3) jelenti a legnagyobb kihívást, mellyel filozófusként szembe kell néznünk. Másrészt azért, mert úgy látom: a (3) tárgyalása kínálja a legalkalmasabb fogalmi keretet ahhoz, hogy mérlegelni tudjuk a filozófiai vélekedéseink episztemikus státusáról szóló (meta)vélekedéseinket.

Értekezésem fő célkitűzése a következő: számba venni és kiforrott metafilozófiai víziókká fejleszteni a (3) kérdésre adható válaszokat, és megvizsgálni, hogy van-e köztük olyan, mely mellett episztemikus felelősséggel elkötelezhetjük magunkat. Nem arra teszek kísérletet, hogy egy stabil és megnyugtató metafilozófiai vízióval rukkoljak elő. Épp ellenkezőleg: azt próbálom megmutatni, hogy ilyen nem létezik. Arra vállalkozom, hogy olyan gondolati utat mutassak be, melynek végén — szerintem elkerülhetetlenül — apóriába ütközünk.

II. Alkalmazott módszerek

Értekezésem első része két fejezetből áll. Az elsőben a filozófiai episztemikus hagyományát jellemzem — azt a hagyományt, melynek szereplői szerint a filozófia művelésének fő célja szubsztantív igazságokat kimondani a valóság, a megismerés, a helyes cselekvés természetéről, és kényszerítően igazolni a megfogalmazott igazságigényű proposíciókat. Egyszóval: megnyugtató válaszokat adni a különböző metafizikai, episztemológiai és etikai kérdésekre — megoldani a filozófiai problémákat. A második fejezetben e hagyomány sikertelenségét illusztrálom és elemzem. Nevezetesen azt, hogy a filozófia minden területén uralkodó permanens nézetkülönbség annak a világos jele, hogy az episztemikus hagyomány szereplőinek nem sikerült beváltaniuk az ígéreteiket — nem sikerült kényszerítően igazolt szubsztantív igazságokat megfogalmazniuk.

Az első fejezet megírásának fő módszertani nehézségét az jelentette, hogy sikerüljön megtalálnom e hagyomány meghatározó vonásait — elvégre nem könnyű plauzibilis és informatív képet festeni egy 2500 éves meglehetősen heterogén hagyományról. A második fejezet megírásának fő módszertani nehézsége pedig abban állt, hogy az episztemikus hagyomány sikertelenségének bemutatása során ne essek az aránytévesztés hibájába — elkerüljem a túlzásokat. Magyarán, hogy sokkoló képet fessek, de egyúttal a jellemzésem kiegyensúlyozott maradjon.

A második rész alkotja értekezésem gerincét. Ebben a részben veszem számba, miképp vélekedhetünk szubsztantív filozófiai vélekedéseinkről a filozófia episztemikus sikertelenségének tudatában, és ebben a részben igyekszem megmutatni: nincs olyan metafilozófiai vízió, mely mellett intellektuális és morális lelkiismerettel elkötelezhetnénk magunkat.

E rész írása során a következő módszertani nehézséggel kellett szembenéznem. A filozófia episztemikus sikertelenségére adott reakciók értékelése során óhatatlanul felmerülnek olyan etikai szempontok, hogy azok mennyiben képviselhetők őszintén és mennyiben vannak összhangban a filozófiai tevékenységünk önreflexiójából származó belátásainkkal. Magyarán, amikor a lehetséges metafilozófiai víziókat tárgyalom, hangsúlyosan merül fel az a kérdés: képviselhetjük-e azokat episztemikus felelősséggel. Csakhogy, sem az őszinteségre, sem az önreflexióra történő apellálás nem tartozik a filozófiai érvelés sztenderd eszköztárába — mégis kiemelt jelentőségük van, amikor megfogalmazom e víziókkal szemben érzett aggályaimat.

A harmadik rész egyetlen rövid fejezetet tartalmaz. Ebben összegzem a már elhangzott megfontolásaimat — előadom, hogy szerintem miért nem kötelezhetjük el magunkat episztemikus felelősséggel a lehetséges metafilozófiai víziók egyike mellett sem. E csüggesztő belátást a „lerobbanás tapasztalatának” nevezem. A fő módszertani nehézség e fejezet megírása során az volt, hogy sikerüljön fenomenológiailag plauzibilisen, mélyen és szuggesztíven leírnom e tapasztalatot.

III. Az értekezés eredményei

Értekezésem központi kérdése a következő: mit kezdjünk, és hogyan számoljunk el szubsztantív filozófiai vélekedéseinkkel annak tudatában, hogy a filozófia valamennyi területén nézetkülönbség uralkodik, és e pervazív és permanens disszenzus annak a jele, hogy a filozófusok nem tudták megoldani a filozófiai problémákat, és nem sikerült jól megalapozott szubsztantív filozófiai igazságokkal előállniuk?

Két tisztázó megjegyzés. Először: csak a *szubsztantív* filozófiai vélekedéseink jelentenek kihívást. Számos olyan nem-szubsztantív filozófiai tézis létezik, melynek kapcsán konszenzus van a filozófusok között — ezeket *tudja* a filozófus közösség. Ezek jellemzően „ha..., akkor...” típusú proposíciók (például: „ha a jelentések a fejben vannak, akkor a jelentés nem határozza meg a referenciát”), illetve különböző filozófiai elméletek elfogadásának *cost-benefit* egyenletei (például: „az osztály-nominalizmus erénye, hogy nem köteleződik el multilokális entitások létezése mellett, de nehézséget okoz számára a szükségszerűen koextenzív tulajdonságok redukciója”).

Másodszor: csak a szubsztantív filozófiai *vélekedéseink* jelentenek kihívást. Ha egy filozófus nem rendelkezik filozófiai vélekedésekkel, vagyis nem hiszi, hogy ez és ez a proposíció igaz, hanem csak elfogadja ezt és ezt a proposíciót, akkor számára a filozófiában uralkodó pervazív és permanens nézetkülönbség ténye nem okoz gondot. Azt mondhatja: azzal, hogy ő elfogad egy filozófiai elméletet, még nem kötelezi el magát annak igazsága mellett — csak amellett kötelezi el magát, hogy a kérdéses elmélet elég progresszív és perspektivikus ahhoz, hogy annak szellemében tevékenykedjen. Vagyis az illető azt gondolhatja, hogy teljes kognitív békében részt vehet a filozófus-közösség ama nagy célkitűzésének megvalósításában, hogy egyre jobban benépesítsük a logikai teret jól kidolgozott, konzisztens filozófiai elméletekkel.

* * *

Értekezésemben azt állítom: a fentebbi kérdésre négyféleképpen válaszolhatunk. Íme, ezek egyes szám, első személyű megfogalmazásban:

(1) Szemben másokkal, nekem sikerült kényszerítően igazolnom a szubsztantív filozófiai vélekedéseimet. *Knock-down* érveim vannak a szubsztantív filozófiai téziseim mellett. Ezért irreleváns számomra a pervazív és permanens filozófiai disszenzus ténye, és az hogy a filozófus-közösség nem rendelkezik szubsztantív filozófiai tudással. Én ugyanis rendelkezem. Akik nem értenek egyet velem, azok nem értik meg az érveimet — képtelenek belátni azok kényszerítő erejét. Nem szabad, hogy a filozófusoknak kedvüket szegje a filozófia episztemikus sikertelensége. Ki kell tartaniuk az episztemikus hagyomány eredeti célkitűzése mellett — továbbra is kényszerítően igazolt szubsztantív filozófiai igazságok kimondására kell törekedniük.

(2) Nem tarthatok ki racionálisan a szubsztantív filozófiai vélekedéseim mellett. A filozófia episztemikus sikertelensége (a pervazív és permanens disszenzus) azt mutatja, hogy a filozófia igazságkereső és igazoló eszközei megbízhatatlanok, ennél fogva a szubsztantív filozófiai vélekedéseim nem megfelelően igazoltak. Következésképpen, fel kell függesztenem azokat. A filozófia egyetlen értelmes feladata: egyre erősebb (lehetőség szerint *knock-down*) érveket megfogalmazni a meta-szkepticizmus mellett — megmutatni, hogy minden filozófusnak episztemikus kötelessége felfüggeszteni a szubsztantív filozófiai vélekedéseit.

(3) Nem hiszek abban, hogy a filozófiában lehetséges kényszerítő igazolás. Következésképpen szerényebb célokat kell magam elé tűzni, mint hogy *knock-down* érveket próbáljak megfogalmazni a filozófiai vélekedéseim mellett. Olyan filozófiai elméletek kidolgozására kell vállalkoznom, melyek összhangban vagy egyensúlyban vannak saját alapvető pre-filozófiai meggyőződéseimmal, és az így elaborált filozófiai elméleteimet meg kell védenem a különböző ellenvetésektől. Ha e két feladatomat sikeresen teljesítem, akkor racionálisan kitarthatok a szubsztantív filozófiai vélekedéseim mellett — annak ellenére, hogy nem tudom kényszerítően igazolni azokat.

(4) A filozófiai vélekedéseim értelmetlenek, mert a filozófiai problémák értelmetlenek. A filozófia művelésének egyetlen értelmes feladata: leleplezni azt a látszatteremtő mechanizmust, mely a filozófiai problémák létrejöttéért felelős, és kidolgozni olyan hatékony terápiát, mely kigyógyít minden filozófiával fertőzött személyt abból, hogy filozófiai problémákkal vesződve feleslegesen eméssze magát.

E négy reakció kirajzolja a megfelelő logikai térképet. Első kérdés: értelmesek-e a filozófiai problémák? Az (1), (2) és (3) szerint igen, a (4) szerint nem. Második kérdés: kitarthatunk-e racionálisan a szubsztantív filozófiai vélekedéseink mellett? Az (1) és a (3) szerint igen, a (2) szerint nem. Harmadik kérdés: csak akkor tarthatunk-e ki racionálisan a szubsztantív filozófiai vélekedéseink mellett, ha azokat kényszerítően tudjuk igazolni? Az (1) szerint igen, a (3) szerint nem.

* * *

Értekezésemben ama tézis mellett érvelek, hogy e négy válasz egyike mellett sem kötelezhetjük el magunkat kognitív békében, episztemikus felelősséggel és önbecsapás nélkül. Íme, dióhéjban az alapvető aggályaim:

Az (1) mellett azért nem, mert az azzal jár, hogy álláspontunknak privilegizált episztemikus státust tulajdonítunk — csak hogy e privilegizáltságot nem tudjuk megfelelően (nem körkörösén) igazolni. Továbbá azért nem, mert az (1) melletti elköteleződés vitapartnereink episztemikus leértékelését vonja maga után — ez pedig nem helyes.

A (2) mellett azért nem, mert a meta-szkepticizmus öncáfoló álláspont. Továbbá azért nem, mert szubsztantív filozófiai vélekedéseink felfüggesztése óhatatlanul együtt jár a filozófiai igazságkeresésről való végérvényes lemondásról — ez pedig intellektuális apátia, mely nem kívánatos.

A (3) mellett azért nem, mert végső soron ezt mondja: „azért hihetek p igazságában, mert meg tudom mutatni, hogy p ellen nem hozhatók fel kényszerítő érvek, és p összhangban (egyensúlyban) van alapvető pre-filozófiai meggyőződéseimmel, melyektől nem tudok, vagy nem vagyok hajlandó megválni”. Csakhogy, p ilyen típusú igazolása nem jogosít fel bennünket arra, hogy ez alapján komolyan és őszintén hihessünk p igazságában — abban, hogy p valóban úgy írja le a dolgokat, ahogyan azok ténylegesen vannak.

A (4) mellett azért nem, mert nem meggyőzőek azok az érvek, melyek szándékolt konklúziója szerint minden egyes filozófiai probléma létezéséért valamilyen látszatteremtő mechanizmus a felelős. Továbbá azért nem, mert nem hatékonyak azok a terápiák, melyeknek az a célja, hogy azoknak alávetve magunkat, egyszer s mindenkorra kigyógyuljunk abból, hogy filozófiai problémákkal foglalkozunk.

* * *

Összefoglalva, értekezésem központi tézise a következő. A filozófia sikertelen episztemikus vállalkozás. Episztemikus és egyben morális kötelességünk ennek tudatában számot vetni a szubsztantív filozófiai vélekedéseinkkel. De bárhogy is szeretnénk, ez nem fog sikerülni — a négy (fentebb említett) metafilozófiai vízió közül egy sem akad, mely mellett episztemikus felelősséggel elkötelezhetnénk magunkat.

Noha mindebből az a pesszimista konklúzió adódik, hogy a filozófia episztemikus sikertelenségével való komoly és őszinte szembenézés nyomán olyan helyzetben találjuk magunkat, melyből nem látszik kiút, értekezésem fő pozitív hozadéka, hogy segíthet feltárni és megérteni az emberi megismerés általános korlátait.

IV. Tanulmányok az értekezés témakörében

- Bernáth László – Tőzsér János (2021) Psychological determinism, philosophical pluralism and peer disagreement (közlésre benyújtva)
- Bernáth László – Tőzsér János (2020) Epistemic self-esteem of philosophers in the face of philosophical disagreement, *Human Affairs*, Vol. 30, No. 3, 328–342.
- Tőzsér János (2018) *Az igazság pillanatai. Esszé a filozófiai megismerés sikertelenségéről*, Budapest, Kalligram Kiadó.
- Tőzsér János (2015) A filozófia filozófiája, *Műút* 3, 76–79.
- Tőzsér János (2014) Filozófiai nézetkülönbség és a filozófiai problémák természete, *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. évf., 4, 60–75.
- Tőzsér János (2014) A kései Wittgenstein a filozófiáról, a filozófiai problémákról és a nyelvről, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, Évkönyv XXVI.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 133–149.
- Tőzsér János (2014) Wittgenstein-értelmezésem védelmében, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok, Évkönyv XXVI.*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 157–162.
- Tőzsér János (2014) Miért vagyok továbbra is szkeptikus?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 58. évf., 2, 139–150.
- Tőzsér János (2014) Minek a filozófia?, *Élet és irodalom* 58. évf., 34., 13.
- Tőzsér János (2013) Maradok szkeptikus, tisztelettel, *Magyar Filozófiai Szemle* 57. évf., 2, 135–146.
- Tőzsér János (2013) Hihetünk-e komolyan és őszintén filozófiai elméletekben?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 57. évf., 1, 159–172.
- Tőzsér János (2012) Filozófia és intuíciók, *Magyar Tudomány*, 173. évf., 4, 484–487.
- Eszes Boldizsár – Tőzsér János (2010) Analitikus filozófia és fenomenológia, *Magyar Filozófiai Szemle*, 54. évf., 2, 133–156.
- Eszes Boldizsár – Tőzsér János (2008) Mi és mi nem az analitikus filozófia?, *Magyar Filozófiai Szemle*, 51. évf., 1-2, 57–156.
- Eszes Boldizsár – Tőzsér János (2005) Mi az analitikus filozófia?, *Kellék* 27-28, 45–71.